

## «ВНУТРІШНЬО ПЕРЕМІЩЕНІ ОСОБИ» У ПЛОЩИНІ АНАЛІЗУ ПСИХОСОЦІАЛЬНИХ ФАКТОРІВ

*З початку військової агресії Російської Федерації проти України у 2014 році та з її масштабним загостренням у 2022 році, в Україні спостерігається безперервне зростання кількості внутрішньо переміщених осіб (ВПО). За офіційною інформацією Міністерства соціальної політики, на сьогоднішній день кількість ВПО досягла близько 4,9 мільйона осіб, що становить приблизно 15% від загальної чисельності населення країни. Масове переміщення людей викликане безпосередньою загрозою життю через постійні ракетні обстріли, артилерійські атаки на житлові квартали, руйнуванням інфраструктури, втратою домівок, почуттям невпевненості у майбутньому та страхом за себе і своїх близьких. Такий деструктивний вплив об'єктивної реальності зумовлює підвищення рівня соціальної напруги та призводить до зростання кількості психологічних проблем серед населення, зокрема: хронічної тривожності, емоційного виснаження, депресивних і невротичних станів, проявів агресії, а також девіантної поведінки як хімічного (зловживання психоактивними речовинами), так і нехімічного типу (адиктивна поведінка, ігроманія тощо).*

**Ключові слова:** внутрішньо переміщені особи, внутрішні мігранти, переміщення, внутрішньоособистісний конфлікт, психологічні проблеми.

У вітчизняному сучасному науковому просторі категорія «внутрішньо переміщені особи» (ВПО) трактується через низку синонімічних термінів, таких як «внутрішні мігранти», «особи, переміщені всередині країни», «вимушені переселенці», які мають однаковий змістовий контекст. У англomовній літературі термін *internally displaced persons* уперше з'явився завдяки російсько-американському демографу Є. Кулішєру в дослідженні «Переміщення населення в Європі» (1943), в якому йшлося про масове вимушене переміщення людей у роки Другої світової війни [5, с. 11].

Визначення внутрішньо переміщених осіб, яке надає Управління Верховного комісара ООН у справах біженців, стосується осіб, які були змушені залишити своє постійне місце проживання через обставини, що перебувають поза межами їхнього контролю: війна, насильство, систематичні порушення прав людини, стихійні лиха або техногенні аварії [3, с. 12].

У цьому дослідженні вказується, що головним фактором масового переміщення населення України стала збройна агресія Росії, яка почалася 24 лютого 2022 року [6]. Примітно, що ще до повномасштабного вторгнення, у 2021 році, Україна посідала восьме місце у світі за чисельністю внутрішньо переміщених осіб – понад 1,1 мільйона осіб, що складало 2,45% населення [6]. Після початку бойових дій, за даними Міжнародної організації з міграції, лише у 2022–2023 роках свої домівки залишили понад 9,2 мільйона українців. Станом на 23 серпня 2022 року офіційно було зареєстровано 6 975 000 ВПО, однак реальна кількість постраждалих, найімовірніше, значно перевищує ці дані [11]. Це спричинило наймасштабнішу міграційну кризу в сучасній історії України.

До 2014 року в Україні поняття «внутрішньо переміщена особа» практично не використовувалося. Воно набуло актуальності після анексії Криму та окупації окремих територій Луганської й Донецької областей унаслідок збройної агресії РФ. Військові події 2014 та 2022 років спричинили масову внутрішню міграцію, яка супроводжувалася значними змінами на економічному, психологічному, соціальному та культурному рівнях.

Опинившись поза межами власного звичного середовища, переселенці нерідко переживали внутрішньоособистісний конфлікт: між небажанням залишати рідний дім і вимушеною необхідністю це зробити. Це призводило до деструкції життєвого простору, втрати моральних орієнтирів, планів, відчуття безпеки й стабільності. Як наслідок – емоційна дестабілізація, що проявлялася в хронічному стресі, тривожності, страху, провині, роздратованості та невизначеності щодо майбутнього [8, с. 52–54].

Дослідницька увага в межах даної роботи зосереджена на аналізі особливостей емоційної сфери внутрішньо переміщених осіб. Одним з інструментів вивчення виступає методика 10 базових емоцій, запропонована Керролом Ізардом, яка охоплює такі емоційні стани, як: зацікавленість, радість, подив, гнів, печаль, огиду, зневагу, страх, сором і провину. Поряд із цим оцінюються психоемоційні прояви, зокрема тривожність, депресивність та агресивність/ворожість. Ці емоційні патерни є типовими не лише для вибіркової сукупності учасників дослідження, а й загалом характерні для значної частини українського населення, яке проживає в умовах війни. Соціальні трансформації, викликані бойовими діями, чинять

травматичний вплив на психіку особистості, що, відповідно до концепції Л. С. Виготського, може зумовлювати дестабілізацію усталених психічних структур і виникнення своєрідної внутрішньої кризи [2, с. 7].

У контексті воєнних подій, які відбуваються в реальному часі, внутрішньо переміщені особи опиняються під значним емоційним і фізичним тиском. Такий стан супроводжується хронічним стресом, перенавантаженням та постійною необхідністю оперативно приймати життєво важливі рішення. Зокрема, йдеться про пошук безпечного житла, працевлаштування, стабільного доходу, можливостей для професійного розвитку, а також доступу до соціальних, медичних і адміністративних послуг. У багатьох випадках ситуацію ускладнює втрата рідних або близьких через військові дії, що глибоко впливає на емоційну стабільність особи.

Одним із вагомих чинників, що визначає психологічний стан внутрішньо переміщених осіб, є якість соціальної взаємодії та особистісних зв'язків. У тимчасових місцях компактного проживання (гуртожитки, модульні містечка, санаторії, пансіонати тощо) нерідко виникають соціальні напруження і конфлікти. Вони можуть бути спричинені як індивідуальними особливостями (переживання ізоляції, «синдром віцилоного»), так і розбіжностями на політичному або культурному рівнях. В умовах обмеженого особистого простору, відчуженості від звичного соціального середовища та комунікації між представниками різних вікових, гендерних, етнічних і соціальних груп, посилюється емоційна напруга. Такі умови часто породжують внутрішню потребу у визнанні та самовираженні, що посилює вираженість емоційних реакцій [8, с. 52].

Зазначені фактори змушують людину вийти за межі звичного способу життя, адаптуватися до нових умов або змиритися з ними як із новою реальністю. Процес адаптації зазвичай триває досить тривалий час, оскільки більшість проблем не вирішується одномоментно. Цей процес нерідко супроводжується проживанням усіх стадій особистісного горя, описаних Е. Кюблер-Росс: від шоку та заперечення, через гнів, торг (спроби повернення до попередніх умов життя) і депресію – до прийняття нових реалій і поступового формування життя у змінених обставинах [10].

У рамках даної роботи увагу зосереджено на дослідженні емоційних переживань внутрішньо переміщених осіб, з урахуванням як позитивних, так і негативних проявів. Основна мета полягала у виявленні домінантних базових емоцій, характерних для цієї соціальної групи, з особливим акцентом на станах депресії, ситуативної тривожності, ворожості та агресивності. Одним із напрямів аналізу стало дослідження потенційних кореляцій між емоційними особливостями ВПО, які пережили вимушене переселення у 2014 та 2022 роках.

У межах теоретичної частини окрему увагу приділено концепції «культурного шоку», яку вперше описав К. Оберг. Він трактував цей феномен як глибокий психоемоційний стрес, що виникає в ситуації, коли особа опиняється в нових умовах без набутих адаптивних механізмів, необхідних для ефективного реагування. Такий стан супроводжується дезорієнтацією, втратою почуття контролю, небезпекою для психічної стабільності та загрозою ідентичності як індивідуальної, так і колективної. Американські науковці Р. Лінтон та Р. Редфілд у своїх працях вказували, що серед типових симптомів культурного шоку у мігрантів фіксуються підвищена тривожність, втрата впевненості в собі, соціальна ізоляція, зловживання психоактивними речовинами, депресивні епізоди та навіть суїцидальні тенденції [9, с. 149–151].

Загалом, більшість науковців схилиються до думки, що психологічні труднощі ВПО мають комплексний характер і охоплюють низку сфер: емоційну, когнітивну, мотиваційну, поведінкову та комунікативну. Порушення у зазначених сферах можуть спричинити як психологічні труднощі, так і серйозні психічні розлади [1, с. 69–71]. Серед загальних психологічних проблем, характерних для кожного члена сім'ї внутрішньо переміщених осіб, найчастіше виокремлюють:

- розгубленість, смуток, тривожність;
- відчуття втрати перспектив;
- страх за власне життя та безпеку близьких;
- переживання, пов'язані з участю у воєнних діях або свідченням їх наслідків;
- почуття провини й безпорадності через необхідність у зовнішній допомозі;
- втрата контролю над життєвими обставинами та колективної ідентичності;
- нездатність забезпечити родині базову безпеку;
- занижену самооцінку, ізоляцію, почуття самотності;
- потребу в терміновій адаптації до нових умов проживання;
- втрату особистого простору, соціальних зв'язків, домашніх тварин;
- зниження критичного мислення на тлі хронічного стресу;
- розвиток невротичних станів і прояви психотичних симптомів.

Окрім дослідників також вказують на гендерні відмінності в переживаннях. Так, серед маскулінних (чоловічих) проявів домінують: тривога за добробут сім'ї, труднощі з емоційним самоконтролем, агресія як реакція на безсилля, відчуття провини за втрату економічної стабільності, нездатність захистити рідних. Фемінні (жіночі) переживання включають: тривожність за майбутнє, яка часто реалізується через гіперопіку, надмірну турботу, почуття самотності та емоційну вразливість [4, с. 26–29].

Згідно з класифікацією Ю. Пилипас, психоемоційні стани ВПО, які здатні спричинити нестабільність та втрату самоконтролю, охоплюють:

- втрату автономності («я більше не керую процесом, а пливу за течією»);
- втрату суб'єктивності («всі рішення приймаються без моєї участі»);
- порушення ідентичності, труднощі з концентрацією уваги;
- страх відторгнення, відчуття «Я – чужий»;
- хронічне відчуття небезпеки й незахищеності;
- перебування у позиції «жертви», пошук зовнішніх винуватців;
- агресивні реакції, постійна злість;
- низьку самооцінку, почуття провини, «комплекс вцілілого»;
- психосоматичні розлади, адиктивну поведінку як форму компенсації посттравматичного синдрому [7, с. 10-11].

Отже, адаптація ВПО до нових умов життя включає в себе низку складних психологічних процесів: прийняття нового соціального контексту, усвідомлення власних емоцій та потреб, переосмислення власної ідентичності.

Таким чином, дослідження емоційного стану, психологічних проблем і потреб внутрішньо переміщених осіб є надзвичайно важливим напрямом сучасної прикладної психології. Така аналітика сприяє не лише кращому розумінню специфіки переживань ВПО, а й дозволяє розробити більш ефективні механізми підтримки, що охоплюють як побутовий, так і метафізичний рівень адаптації до нових умов.

### References

1. Dmytriuk, N. S. (2010). Vplyv emotsii na formuvannia ta stanovlennia osobystosti [The influence of emotions on the formation and development of personality]. *Problemy suchasnoi psykholohii*, 8, (pp. 261–271) [in Ukrainian].
2. Zubtsov, D. (2016). Depresii: vyznachennia ta symptomatyka [Depression: Definition and Symptoms]. *Naukovyi visnyk MNU imeni V. O. Sukhomlynskoho. Psykholohichni nauky. Slov'iansk*, 1 (16), (pp. 77–81) [in Ukrainian].
3. Yur'ievoi, L. M. (2017). Kryzovi stany v suchasnykh umovakh: diahnozyka, korektsiia ta profilaktyka [Crisis situations in modern conditions: diagnostics, correction and prevention]. *K. : Vydavnytstvo. TOV «Halereia Prynt»*. (p.174) [in Ukrainian].
4. Lazebnyk, I. V. (2010). Osoblyvosti diahnozyky i likuvannia tryvoznykh rozladiv u psykosomatychnykh patsientiv [Features of diagnosis and treatment of anxiety disorders in psychosomatic patients]. *Ukrainskyi naukovo-doslidnyi instytut sotsialnoi y sudovoi psykhiiatrii ta narkolohii MOZ Ukrainy*. T.14, 1(50), (pp. 41– 48) [in Ukrainian].
5. Melnyk, L. A., Volynets, L. S. (2015). Psykosotsialna dopomoha vnutrishno peremishchenym ditiam, yikhnim batkam ta sim'iam z ditmy zi Skhodu Ukrainy: posib. dla praktykiv sotsialnoi sfery [Psychosocial assistance to internally displaced children, their parents and families with children from Eastern Ukraine: a manual for social workers]. *Kyiv: Kalyta*, (p.72) [in Ukrainian].
6. Danilov, O. (2022) Vlada znala pro pidhotovku rosiiskoho vtorhnnennia, tilky chekaly 22 liutoho –. *Ukrainska Pravda* 14 kvitnia 2022 [The authorities knew about the preparation of the Russian invasion, they were just waiting for February 22]. Retrieved from: <https://www.pravda.com.ua/news/2022/04/14/7339607> [in Ukrainian].
7. Romenets, V. A. (1998). Istoriia psykholohii XX stolittia: navch. posibnyk [History of Psychology of the 20th Century: Textbook] / V. A. Romenets, I. P. Manokha. K.: Lybid, (p. 992) [in Ukrainian].
8. Stepaniuk, O., Melnychenko, O. (2020). Metodychnyi posibnyk dla fakhivtsiv, yaki vprovadzhuut tipovu prohramu dla kryvdnykiv [Methodological guide for professionals implementing a typical program for offenders]. *Zbirnyk praktychnykh materialiv*. Kyiv, (p.132) [in Ukrainian].
9. Schacter, D.-L., Gilbert, D.-L. (2017). Psychology. Second edition. *New-York: Worth Publishers*. (p.310) [in English].
10. Triandis, H. C. (1994). Culture and social behavior. *New York*, (p.330) [in English].
11. UNHCR (2023). Ukraine Situation Flash Update №20. [data2.unhcr.org](https://data.unhcr.org). Retrieved from: <https://data.unhcr.org/en/documents/download/94138> [in English].

DOI 10.34132/mspc2025.01.10.24

Viktoriia Chorna

### INTERNALLY DISPLACED PERSONS IN THE CONTEXT OF PSYCHOSOCIAL FACTOR ANALYSIS

Since the start of the military aggression by the Russian Federation against Ukraine in 2014, and its large-scale escalation in 2022, Ukraine has seen a continuous increase in the number of internally displaced persons (IDPs). According to official information from the Ministry of Social Policy, the number of IDPs has now reached approximately 4.9 million people, which is about 15% of the country's total population.

This mass displacement is directly caused by the immediate threat to life due to constant rocket attacks, artillery shelling of residential areas, destruction of infrastructure, loss of homes, a feeling of uncertainty about the future, and fear for oneself and loved ones. This destructive impact of objective reality leads to an increase in social tension

*and a rise in psychological problems among the population. These issues include: chronic anxiety, emotional exhaustion, depressive and neurotic states, aggressive behaviors, deviant behaviors, both chemical (substance abuse) and non-chemical (addictive behaviors, gambling addiction, etc.)*

**Key words:** *internally displaced persons (IDPs), internal migrants, displacement, intrapersonal conflict, psychological issues.*

**Відомості про автора / Information about the Author**

Вікторія Чорна, к. соціол. наук, доцент кафедри соціології та політології факультету політичних наук Чорноморського національного університету імені Петра Могили, м. Миколаїв, Україна. E-mail: [viktoria.chorna@chmnu.edu.ua](mailto:viktoria.chorna@chmnu.edu.ua), orcid: <https://orcid.org/0000-0002-6205-7163>.

Viktoriia Chorna, Candidate of Sociological Science, Associate Professor of the Department of Sociology and Political Science, Faculty of Political Science, Petro Mohyla Black Sea National University, Mykolaiv, Ukraine. E-mail: [viktoria.chorna@chmnu.edu.ua](mailto:viktoria.chorna@chmnu.edu.ua), orcid: <https://orcid.org/0000-0002-6205-7163>.

© В. Чорна  
22.05.2025.

*Стаття отримана редакцією*

